

INDRETNING AF KØKKEN OG BAD I BEVARINGSVÆRDIGE HUSE

Køkken og bad rummer ofte de største problemer, når det bevaringsværdige hus skal istandsættes. Enten er der slet intet bad, og køkkenet er for lille, eller også er de eksisterende bade- og køkkenforhold utidssvarende. Køkken og bad er boligens dyreste og mest komplicerede rum. Her er mange håndværksfag repræsenterede: tømrer, murer, blikkenslager, elektriker og maler. Byggearbejderne skal koordineres bedst muligt for at begrænse byggeperioden – det er svært at undvære køkken og bad.

I husets levetid er det køkken og bad, der oftest bliver bygget om i takt med skiftende tiders behov og krav. Et tegltag holder over 100 år, men et køkken eller et badeværelse, der er 20-30 år gammelt anses ofte for at være forældet. Det bør man huske, når man trækker rør og kabler. Den indretning, man planlægger, er hverken den første eller sidste i husets historie. Installationerne skal derfor udføres, så de på et senere tidspunkt kan laves, om uden store indgreb i bygningen.

Fredede og bevaringsværdige bygninger sætter selv nogle grænser. På en plantegning kan man analysere mulighederne. Måske er der nogle fine stuer, som ikke bør ændres. Ildsteder og skorstene anses for at være givne elementer, der bør respekteres. Meget taler for at placere køkken og bad ryg mod ryg eller over hinanden for derved at samle installationer og afløb. Dette er især vigtigt, når det drejer sig om bygninger på flere etager med faldstammer stående op gennem hele husets interiør. Dog findes et nyt system med tynde kobberør, som over større distancer kan føre spildevandet under tryk hen til faldstammer eller

Originalt køkken i bylejlighed fra 1860-erne. Forrammen med køkkenlågerne er hævet og bordpladen er fornyet. Lågerne er rensede og nymalet og vasken er en ny stålvaske. Alt sammen, inklusive overskabene og lamperne, meget billige og enkle løsninger. Der laves mad på gasblus, bages i en gasovn og tappes varmt vand fra en gasvandvarmer

afløb, hvilket giver muligheder for en større fleksibilitet.

Især i bevaringsværdige bygninger er det vigtigt, at installationer og rørføringer føres åbent og tilgængeligt for reparationer og senere ændringer. Faren ved at indbygge og dermed skjule vandførende installationer er, at man ikke med det samme opdager utætheder, som kan medføre råd- og svampeskader. Alt for mange gamle huse fremtræder hullede og arrederede af flere sæt fjernede installationer. Undgå derfor at sammenbygge bygningselementer med vidt forskellig levetid. Planlæg installationerne, så de nemt kan repareres og engang fjernes uden at skade huset.

Ønsker man at undgå synlige rør og kabler, kan man i visse tilfælde lave installationskanaler i bygningen enten i form af et løst gulvbræt langs vin-

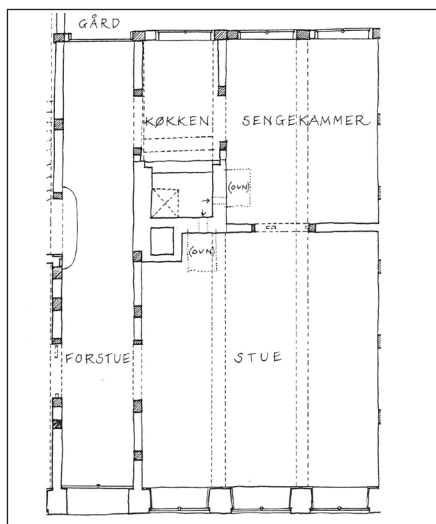
duesvæggen i alle rum eller i form af et hult fodpanel med aftagelig front. I køkkener og bad er det svært at skjule installationer, så de samtidig bliver tilgængelige.

Køkkenet

Køkkenet var tidligere domineret af køkkenildstedet, hvor man tilberedte maden over åben ild. I mange køkkener var der kun den store, åbne skorsten og en udslagsvask. Når man ser bort fra de rummelige landkøkkener til store husholdninger, var køkkenet frem til 1950'erne et mindre rum beregnet til arbejdsplads for ét menneske. Selvsagt er så små køkkener upraktiske med vor tids levevis, hvor hele familien, hvis det er muligt, tit opholder sig i køkkenet. Men det betyder ikke nødvendigvis, at huset må ombygges radikalt for at imøde-

Er det gamle køkkenildsted bevaret, bør dette indpasses i det nye køkken. Ildstedet er et vigtigt og fortællende element i huset, og samtidig er det praktisk til f.eks. kogeplads og udsugning gennem skorstenen. Foto: Simon Ostenfeld Pedersen

Gammel københavnsk plantype, hvor køkkenet er placeret ved den centrale skorsten. I den åbne køkken-skorsten foregik madlavningen før i tiden, og herfra indfyredes i bilæggerovne i de øvrige rum. Senere kom der et køkkenbord og en vask med indlagt vand i vinduessiden.

komme nutidige behov. Med fantasi og fleksibilitet kan man opnå et vel-fungerende køkken uden at forringe husets bevaringsværdi.

Skal køkkenet være et opholdsrum eller en arbejdsplads? Skal der være plads til at sylte og bage, eller kan man klare sig med en indbygget mikro-ovn? Når køkkenets overordnede funktioner er fastlagt, kan man begynde at indpasse disse inden for rammerne af det bevaringsværdige hus.

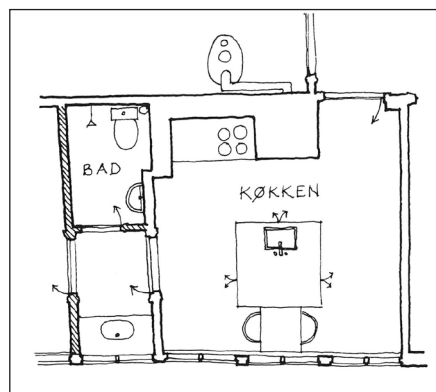
Inden man kasserer hele det gamle køkkeninventar, bør man overveje, om noget af det kan genbruges. Er bordhøjden for lav, men inventaret i øvrigt godt, kan problemet løses ved at indføre en høj sarg (lodretstående bræt under bordpladen), eventuelt udnyttet til skuffer. Den gamle bordplade kan muligvis bruges som underlag for skufferne.

Er der ikke plads i det gamle køkken, kan man eventuelt sætte køkkenet i

forbindelse med naborummet blot ved at lave en døråbning.

Planlægning af køkkenet

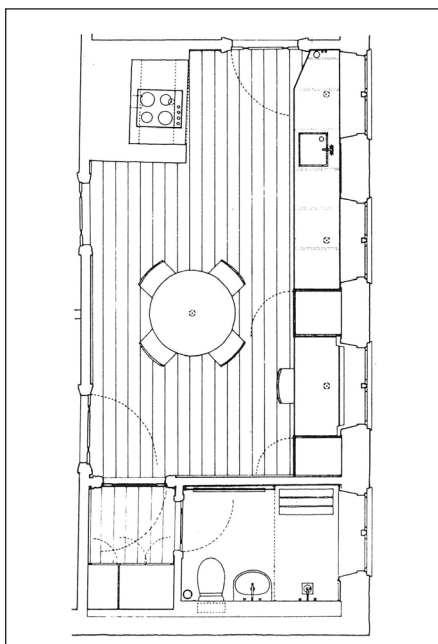
Inden man bevæger sig ud på det endeløse hav af køkkenelementfabrikater, hvor man nemt mister overblikket, er det en god idé at planlægge køkkenets arbejdsgang. De to vigtigste

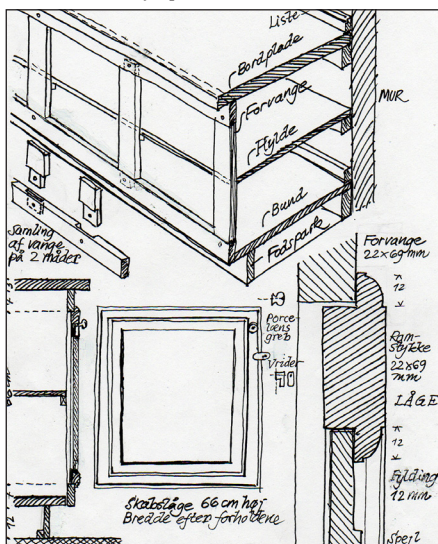
På tegningen er komfuret placeret i det gamle køkkenildsted, mens de øvrige funktioner er samlet i en ø. Således er vinduesvæg med smukke paneler og vinduer friholdt, og man har undgået at vinduer drukner bag køkkenbord. En lille spiseklap ved vinduet passer i højden vand i vinduessiden.

arbejdspladser er vasken og kogepladsen, og de skal ligge bekvemt for hinanden, helst ved samme bord eller over for hinanden, da det er her, langt det meste arbejde udføres. Der skal være frasætningsplads på begge sider af kogepladsen, helst i et ildfast materiale. Hvis man foretrækker at separere ovn og kogeplader, kan man vælge mellem kogeplader til indbygning eller til nedfældning i bordpladen.

Indbygningskogeplader skal nødvendigvis følge elementernes modul, hvilket kan være en binding. Med en indbygningsplade kan man have et afvigende materiale på bordpladen ved siden af til at frastille varme gryder o.l. Selvsagt kan sprækken mellem de to bordpladematerialer give rengøringsproblemer. Vælger man at nedfælde kogepladerne, kan man i det lille køkken overveje kun at have to kogeplader, således at der bliver frasætningsplads bagved. I særligt smukke eller bevaringsværdige interiører kan man overveje at

Projekt til indretning af køkken og bad. Vinduespladserne ligger lavere end køkkenbordet; det er dog undgået foran et af vinduerne ved placering af en lavere siddearbejdsplads.

Forrammekøkkenet repræsenterer en meget fleksibel og billig form for køkken, der passer godt ind i ældre bygninger. Der er ikke spor 'forlorent' over fyldingslåger, opbygget af massivt træ, enten som nye eller gamle, genbrugte låger. Man kan endda stadig få de smukke indstukne hængsler med dekorerede toppe, der egner sig langt bedre og er pænere og enklere til overfalsede låger end de moderne 'forkrøppede' hængsler.

Et klassisk forrammekøkken med genanvendte (eller nyfremstillede) overfalsede låger, ny, hævet bordplade og porcelæns- eller stålvaske.

opsætte et fritstående køkken som et møbel i rummet.

Valg af køkken

Hvilket køkken man vælger, afhænger af ens personlige smag. Generelt kan det anbefales at vælge et enkelt, gedigent køkken med malede overflader, som passer bedre til et gammelt hus end plasticlaminat o.l. I et gammelt hus kan det måske være nærliggende at vælge profilerede fyldingslåger, men i virkeligheden er det bedre med glatte, enkle låger, som ikke konkurrerer med bygningens profiler og inventar.

En mulighed er også at kombinere et elementkøkken med snedkerfremstillede låger og fronter.

Materialer

Af hensyn til rengøring ønsker de fleste mennesker at opsætte fliser på væggen bag køkkenbordet. Vær op-

mærksom på, at fugernes udformning og farve er meget vigtige for helhedsindtrykket. Vælger man mørke, brede fuger, får man en netvirkning af fladen, mens smalle hvide fuger giver en mere rolig fladevirkning. Generelt bør man vælge traditionelle, neutrale hvide fliser og undgå modeprægede indretninger.

En god arbejds højde (ca. 90 cm) medfører ofte, at et køkkenbord, der er placeret på vinduesvæggen, får vinduerne til at drukne. Udover at være uskønt medfører denne løsning ofte en fugtsamlede krog bag ved bordet.

Måske kan man helt undgå at opsætte køkkenelementer foran vinduerne. Under alle omstændigheder er her et problem, som skal løses detaljeret inden køkkenopsætningen fastlægges. Hvis man opsætter køkkenbordet foran vinduerne, kan man i reglen

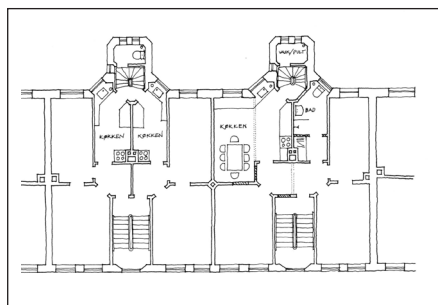
ikke have indadgående forsatsrammer, men må i stedet vælge forsatsrammer af hærdet glas, der monteres på vinduesrammen, og som også giver en nemmere udluftningsmulighed.

Køkkenets gulvmateriale kan enten være bræddegulve, linoleum eller tegl. Et teglstensgulv er hårdt at gå på, og alt hvad man taber knuses. Hvis der ikke er gulvvarme, virker fliserne kolde og dermed uegnede i familier med små børn.

Udsugning omkring kogepladsen er ofte et problem, med mindre man kan udnytte skorstenen i køkkenildstedet. Emhættens kapacitet skal afpasses køkkenets størrelse. Luften i køkkenet skal udskiftes 10-20 gange i timen. Vær opmærksom på, at snævre, lange rør giver mest støj.

Badeværelser

De fleste gamle huse er født uden badeværelser. Toiletter havde man udenfor huset i form af et lokum, og bad fik man enten i en balje på køkkengulvet eller ved servanten i soveværelset.

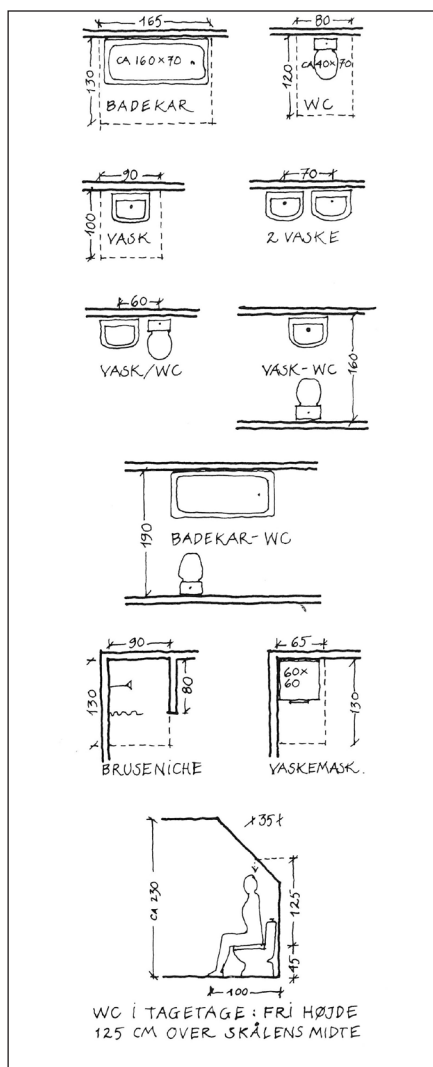

Til venstre ses lejlighederne i en brokvartersejendom fra 1880 med fælles toilet på bagtrappen. Til højre ses lejlighederne efter sammenlægning til én, hvorved der er opnået stort spisekøkken samt bad og skabsgang. Såfremt der ikke er plads til at indrette badeværelse inden for selve lejligheden, kan problemet i andre tilfælde løses ved at opføre badetårne uden på huset eller ved at indrette fælles baderum i en kælder.

Først i slutningen af 1800-årene begyndte man at få de såkaldte bademaskiner fra England.

Gulvet

Indretning af vådrum i et ældre bevaringsværdigt hus opført uden badevæ-

Ved indretning af køkken eller bad kræves en korrekt opmåling i forholdsvis stor målestok, f.eks. 1:20 (1 m svarer til 5 cm på tegningen). Her vises mål og friarealer ved indretning til bad. Er der knæben plads, må man skære lidt ned på friarealerne. Normalt kræver bygningsreglementet f.eks. 110 cm friplads foran håndvask, toilet og bad, men i ældre ejendomme må der søges om dispensation.

Håndvask i badeværelse, indrettet i et fredet hus. Da bagvæggen er meget skrøbelig og derfor ikke kan bære en ophængt vask, har man bygget et lille skab til vasken, der passer i husets stil.

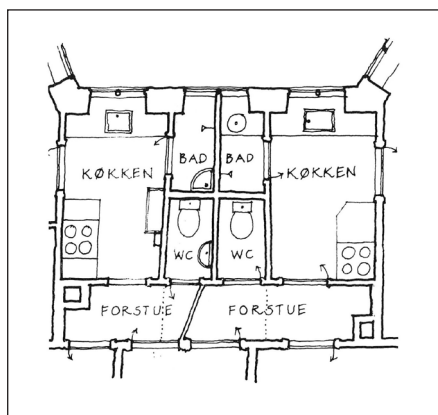
relse medfører ofte en række generelle problemer. Først og fremmest skal der skabes en vandtæt gulvkonstruktion. Det enkleste er at udlægge vandfaste krydsfinérplader ovenpå det eksisterende bjælkelag og på pladerne lægge svejset vinyl med en opkant langs væggen og under dørtrinnet, som ofte må forhøjes. Denne metode er enkel og ret problemfri, men mange vælger af æstetiske grunde et flisegulv, som er mere kompliceret at placere oven på et eksisterende bjælkelag.

Før flisegulvkonstruktionen gennemgås, skal indskydes, at man i nogle tilfælde kan forsvare at fjerne bjælkelaget, f.eks. i badeværelser mod terræn, og erstatte det af et støbt dæk, som er en stiv og tung konstruktion at indføre i en gammel bygning. I de fleste tilfælde vil man vælge at bevare etageadskillelsen med træ, og ønsker man alligevel et flisegulv i badeværelset, skal der på bjælkerne lægges en

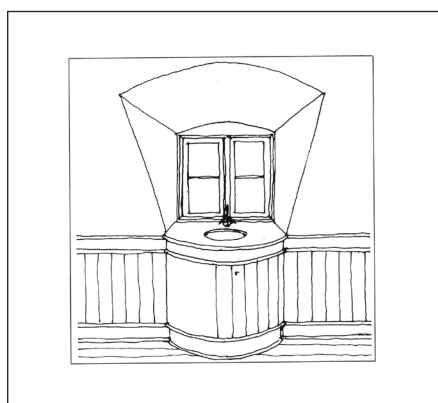
vandfast pladebeklædning og herpå udlægges en vandtæt gummidug med opkant. På denne kan fliserne lægges i almindelig flisemørtel.

Uanset konstruktionstype skal man altid være opmærksom på eventuelle utætheder, som viser sig som fugtskjolder på loftet i rummet nedenunder. Fugt der trænger ned i træbjælkelag eller bindingsværkskonstruktioner kan medføre omfattende skader.

Arbejdet med badeværelset skal derfor udføres med allerstørste omhu og kun af autoriserede håndværkere. Gældende vådrumsforskrifter skal nøje overholdes i alle detaljer.

I en byejeendom fra 1740 er toiletter indrettet i den fælles forstue i 1934. Senere er de gamle spisekamre indrettet til minimale, men velfungerende baderum med håndvask og bruser.

Håndvask indlagt i kvist

I nogle tilfælde kan man med fordel udføre badeværelset som en selvstændig kasse, friholdt fra den eksisterende konstruktion og godt ventileret mod denne.

Vægge

Badeværelsets vægge kan enten bevares med den eksisterende puds, som males med en godkendt maling til badeværelsesvægge, eller man kan på de eksisterende vægge opsætte fliser, som for neden dækker for samlingen til vinylgulvets opkant. Skal der opføres nye vægge omkring badeværelset, kan kalciumsilikatplader anbefales, opsat i to lag med forskudte fuger. På pladerne kan opsættes fliser i en vandtæt klæbemasse.

Udluftning

Selv om der er mulighed for at ventilere badeværelset gennem et vindue, kræver myndighederne mekanisk udsugning fra baderum, men der er dog mulighed for at få dispensation for ældre huse. Kravet kan enten opfyldes ved udsugning gennem eksisterende skorsten eller gennem ventilationskanal op gennem huset og udluftet gennem hætte i taget, hvilket i sig selv indebærer et problem i et bevaringsværdigt hus.

Alt andet lige skal man undgå udluftninger i vinduer og ydermure. I den forbindelse skal man huske at skabe adgang for luft til baderummet, da der ellers vil opstå undertryk. Dette krav kan f.eks. løses ved at lave en sprække imellem dørens underkant og dørtrin.

Hvordan man vælger at indrette badeværelset, afhænger af den enkelte bygning. I nogle tilfælde kan det være en fordel at adskille toilet og håndvask fra bademuligheden. I andre tilfælde må man udvise den største fantasi for

at indrette et badeværelse på en meget lille plads. Der findes eksempler på håndvask og bruser anbragt på hver sin side af en svingvæg eller man kan vælge at opsætte et hængekloset med indbygget cisterne i væggen, hvilket dog kræver tilgængelighed til de skjulte installationer.

I andre tilfælde vil man vælge at indrette badeværelse i et tilstødende kammer eller værelse. Hvis der er overskydende plads, kan man vælge at adskille noget af kammeret til en skabsgang for derved at råde bod på de manglende, indbyggede skabe i gamle bygninger. Det er nemt, når der er plads nok – problemerne melder sig, når hver cm² af rummet skal udnyttes.

Men tænk på, hvor velfungerende toiletter og baderum ofte er på skibe, i flyvemaskiner eller tog. Det lille baderum kræver en nøje planlægning og detailplanprojektering af apteringen.

LITTERATUR OG LINKS

Litteratur

Badet i boligen, Kirsten Brøndsted, Nyt Nordisk Forlag 1969.

Baderum i ældre etageboliger. To installationsforslag. SBI meddelelse 43. 1984.

Brusekabiner, nye installationer i gamle boliger, SBI-anvisning 116 <http://www.danskbyggeskik.dk/pdf/get.action;jsessionid=E750DF05F209A74712103857B37B7203?pdf.id=1137>

Statens Byggeforskningsinstitut 1979. <http://www.danskbyggeskik.dk/pdf/get.action;jsessionid=E750DF05F209A74712103857B37B7203?pdf.id=1170>

Gulve og vægge i vådrum – i nye boliger og ved renovering, SBI-anvisning 169, Statens Byggeforskningsinstitut 1991.

<http://www.danskbyggeskik.dk/pdf/get.action;jsessionid=E750DF05F209A74712103857B37B7203?pdf.id=1217>

Bygningsinstallationer, projekteringsvejledning for rørinstallationer, Teknologisk Institut 1984.

Huse med sjæl. Søren Vadstrup. Gyldendal 2004.

Køkkenet i boligen, Kirsten Brøndsted, Nyt Nordisk Forlag 1971.

Sommerhuset. Søren Vadstrup og Katrine Martensen-Larsen. Gyldendal 2008.

Ældre etageejendomme, byggeskik og renovering, Boligstyrelsen 1987.

Links

HFB – Rumudformning, toilet, bad, sauna m.v.

http://www.hfb.dk/fileadmin/templates/hfb/dokumenter/rum-pdf/3-8_Boligen_Rumudformning_bad_sauna_01.pdf

Information om Bygningsbevaring.

Kulturstyrelsen

www.kulturstyrelsen.dk/information-om-bygningsbevaring/

- Forbedring af etageadskillelser og vægge
- Isolering af bindingsværksvægge
- Fugt i bygninger
- Ventilation
- Føringsveje til el-installationer

Byggeskadefonden www.bvb.dk

rummer erfaringsmaterialer og anbefalinger med hensyn til vådrum, VVS-installationer m.v.

På Erhvervs- og Byggestyrelsens hjemmeside www.ebst.dk kan man under Lovgivning finde det seneste bygningsreglement (BR) samt bygningsreglement for småhuse (BRS)

KOLOFON

Titel

Indretning af køkken og bad i bevaringsværdige huse

Oplæg

Tekstoplæg og illustrationer: Tegnestuen Kvisten

Foto: Hvor intet andet er nævnt, Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a. Center for Bygningsbevaring

Copyright, redaktion og udgiver

Kulturstyrelsen, Kulturministeriet

Opdateret

Juli 2012: Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a. Center for Bygningsbevaring i Raadvad

Yderligere oplysninger

Kulturstyrelsen

H.C. Andersens Boulevard 2

1553 København V

Telefon 33 73 33 73